

SUDSKI PROCES ZAGREBAČKIM STUDENTIMA U STUDENOME 1895.

Bosiljka Janjatović

I.

Vladavina Mađara Khuena Héderváryja, hrvatskog bana od 1883. do 1903. godine, bila je za Hrvatsku i hrvatski narod u mnogome izrazito nepovoljna. Bilo je to vrijeme intenzivne mađarizacije i podčinjavanja Hrvatske i hrvatskog naroda interesima vladajućih krugova u Ugarskoj, pod koju je potpao veći dio Hrvatske nakon Austrijsko-ugarske nagodbe 1867. Iako je Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. bila Hrvatskoj zajamčena određena autonomija (Hrvatski sabor, Zemaljska vlada, ban), ban Khuen Héderváry, kao predstavnik vladajućih krugova Ugarske, na razne je načine skućavao tu ograničenu samostalnost, nastojeći onemogućiti samosvojnost Hrvatske i Hrvata i pretvoriti Hrvatsku u ugarsku provinciju. Zbog toga je u Hrvatskoj izbijao otpor: pružale su ga ne samo oporbene parlamentarne stranke nego i brojni pojedinci, kao i skupine nezadovoljnika. Jedan od primjera otpora mađarizaciji i načinu vladanja bana K. Héderváryja bile su protestne manifestacije i demonstracije organizirane u vrijeme boravka cara Franje Josipa u Zagrebu od 14. do 16. listopada 1895. godine.¹

Po kažnjavanju sudionika, kao i po reagiranju režima i oporbe, koji su imali brojne posljedice u hrvatskome političkom životu, a odrazili su se po mnogo čemu u stasanju nove generacije hrvatske oporbe, posebno je značenje dobilo spaljivanje mađarske trobojnice na glavnom gradskom trgu, na Trgu bana Josipa Jelačića od 11 sati do podne 16. listopada.² Taj kratki studentski prosvjed čini se na brzinu dogovoren i organiziran

¹ Usp. Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1938. i 1989., knj. I., na v. mj.

² Ovaj je rad nastao pretežito na temelju optužnice, zapisnika glavne sudske rasprave i presude s naslovljenog sudskog procesa. To je gradivo objavljeno u posebnoj knjižici s naslovom *Hrvatski djaci pred sudom. Stenografski izvještaj o glavnoj sudskoj raspravi protiv hrvatskim sveučilišnim djacima obdržanoj pred. kr. sudbenim stolom u Zagrebu dne 11.-16. studenoga 1895. (Preštampano iz "Obzora")*. Naime, u tijeku glavne sudske rasprave zagrebački oporbeni list "Obzor" objavio je optužnicu, a na kraju suđenja i presudu. "Obzorovi" su novinari stenografirali i tijekom glavne rasprave. U spomenutoj knjižici ponovno su objavljeni ti materijali sa suđenja, ali ponešto izmijenjeni s obzirom na članke u "Obzoru" u vrijeme sudskog procesa. Stotinu godina kasnije, 1995. u Zagrebu je učinjen pretisak te knjižice s naslovom *Hrvatski djaci pred sudom. Stenogram suđenja hrvatskim sveučilištarcima u Zagrebu 1895. godine (str. 286)*. Na početku pretiska objavljen je kraći tekst, bez bilježaka, autora dr. Dragutina Pavličevića, Franjo Josip u Zagrebu 1895. godine - spaljivanje mađarske zastave i suđenje hrvatskim sveučilištarcima (bez oznake str.). Danas je dostupan i izvorni sudski zapisnik s glavne rasprave, pisan rukom, tintom, a ima 143 stranice. Sastavili su ga dr. Franjo Salavari i dr. Ilija M. Prica. Dokument se čuva u Hrvatskom državnom arhivu, SSZ, Kz 14581/1091-95/1895.

(na studentskim³ skupštinama 15. i 16. listopada 1895.)⁴, a koji se dogodio na valu hrvatskog nezadovoljstva zbog neravnopravnog položaja Hrvatske u Monarhiji i brojnih posljedica mađarizacije, bio je za režim iznenađenje.⁵ Izveli su ga studenti (njih stotinjak) Zagrebačkog sveučilišta, ponajviše studenti prava.⁶

Po nalogu vlasti studenti su bili pripremljeni za doček i boravak cara u Zagrebu. Za tu su prigodu za imućnije, uz dopuštenje vlasti, pribavljene i posebne svečane odore ("gala" - neka vrsta narodne nošnje - a sastojala se od odijela, kalpaka, čizama i sablje), dok su ostali bili obučeni u svečana građanska odijela.⁷ Prigodom careva obilaska raznih institucija, od upravnih do kulturnih, studenti su imali posebno, istaknuto mjesto; svečano obučeni i sa studentskom zastavom iz 1848. godine⁸ bili su impresivan i lijep ukras manifestacijama priređenim u carevu čast. Međutim, osim dekorativnosti, studenti su odlučili pokazati pred carem, za kojeg su isticali da je hrvatski vladar, i svoje mišljenje o Khuenovoj vladavini, kao i o "magjarskoj supremaciji". Na spomenutim studentskim skupštinama odlučili su spaliti mađarsku trobojnicu, a ne službenu ugarsku zastavu (zastavu s državnim insignijama), kako bi prosvjedovali protiv mađarske dominacije. Mislili su da zbog toga vlasti neće imati osnove za njihovo proganjanje i kažnjavanje.⁹

(dalje: HDA, SSZ, Zapisnik). Između zapisnika glavne sudske rasprave objavljenog u knjižici Hrvatski đaci, n. dj. i ovoga izvornog sudske postoje razlike na koje ću se osvrnuti dalje u tekstu. Bez obzira na razlike ovi se izvori nadopunjuju: dok su "Obzorovi" novinari više isticali stranu optuženika, Zapisnik je veću pozornost, što je i razumljivo, posvetio sudskoj proceduri, odnosno zahtjevima suda.

³ HDA, PRZV 6 - 14, K 4777/1895., brzojav K. Héderváryja predsjedniku ugarske vlade Banfyju, pisan na njemačkom jeziku i odaslan iz Zagreba u Peštu 17. listopada u 18 sati i 45 minuta. U optužnici od 7. studenog 1895. navedeno je: "Sav događaj da se je svršio za 3 časa (tj. minute - primjedba B. J.)."

⁴ Prema materijalima spomenutim u bilj. 2, čini se da je neposredni povod tom studentskom prosvjedu bilo premlaćivanje dvojice studenata - Ivana i Vladimira Franka, sinova dr. Josipa Franka, prvaka Hrvatske stranke prava. Njih su pretukla petorica mađarskih radnika zaposlenih na željeznici zato što je Vladimir 14. listopada 1895. skinuo mađarsku zastavu izvješenu na slavlolu pred Glavnim kolodvorom, a obojica su istog dana sudjelovali u demonstracijama pred srpskom pravoslavnom općinom. Ivan je bio lakše, a Vladimir teže ozlijeđen. Mađarski radnici, međutim, nisu bili kažnjeni zbog tog svog djela.

⁵ Studenti su, kako to proizlazi iz materijala spomenutih u bilj. 2, obećali 8. X. 1895. rektoru Sveučilišta dr. Franji Spevecu, inače drugom potpredsjedniku Hrvatskog sabora i režimskom čovjeku, da na Sveučilištu neće izazvati nikakav incident, što su vlasti shvatile kao odricanje od prosvjeda uopće, a studenti su smatrali da se radi o neprosvjedovanju samo na Univerzi.

⁶ Isidor Kršnjavi, tadašnji predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu u Zemaljskoj vladi za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu, koji je u povodu tog događaja morao dati ostavku na svoju dužnost, doduše oko pola godine kasnije, i to po nalogu bana Khuena, u svojim Zapiscima zabilježio je da je već u kolovozu 1895. bio obaviješten da će radnici i studenti prosvjedovati u vrijeme careva boravka u Zagrebu. Napisao je da je 15. listopada 1895. na večer bio izviješten da će studenti drugi dan demonstrirati i da je čak obavijestio o tome rektora dr. F. Speveca, a i zagrebačku policiju. Rektor mu je odgovorio da su studenti obećali da neće prosvjedovati; nema podataka je li dobio kakav odgovor od redarstva. Usp. I. Kršnjavi, Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike, Zagreb 1986, knj. I., 86.

⁷ Izrađeno je oko 100 tih odora. Odijela i kalpake izradio je "dvorski dobavljač u Budimpešti", a čizme je napravio majstor Julijo Supanek, koji je imao trgovinu cipela u Zagrebu, u Dugoj ul. br. 6. Usp. Ivan Ulčnik, Milan Smrekar. Događaji god. 1895. prigodom dolaska Franje Josipa I u Zagreb, Zagreb, revija Društva Zagrepčana, 3/19337, 65-81.

⁸ Više o izgledu te zastave vidi u Ulčnik, M. Smrekar, n. dj.

⁹ U tijeku istrage kao i na suđenju policija i tužilac i suci su inzistirali na tome da su studenti spalili mađarsku zastavu - nastojeći što strože kazniti učinitelje, odnosno opravdati stroge kazne. S druge strane

Kad su studenti u urednoj povorci na čelu s Vladimirom Vidrićem¹⁰ koji je nosio spomenutu zastavu iz 1848. stigli na glavni gradski trg i ovdje ispod spomenika banu J. Jelačiću polili žestom i spalili mađarsku trobojnicu, podigavši je na četiri sablje, a zatim se opet u povorci vratili na Sveučilište, činilo se da su zainteresirali samo usputne prolaznike.¹¹ Na Jelačićevu trgu u vrijeme održavanja prosvjeda nije bilo brojnije publike; uz to ovdje je bio tek jedan jedini policajac, nadstražar Petar Strugar, koji je doduše poslao prije nego se bilo što dogodilo drugog policajca, stražara Stjepana Bizeka (ili Bireka), da obavijesti redarstveni odsjek u Gradskoj vijećnici o neočekivanoj studentskoj povorci.¹² Na putu do gradske vijećnice, dok se nalazio na "studentskim stubama" (danas Zakmardijeve stube) taj je stražar čuo od prolaznika da su studenti spalili zastavu i o tome je dakako izvijestio svoga nadređenog (Ignaca Rancingera), a ovaj je referirao senatoru F. Zorcu, čelniku redarstvenog odsjeka. F. Zorac je bio obaviješten o događaju i od dr. Milana Jovanovića, nadzornika gradske straže, koji je slučajno došao na Jelačićev trg - kad je već bila spaljena mađarska trobojnica i kad su studenti opet u urednoj povorci kretali prema Ilici na putu do Sveučilišta. Pošao je za njima i onda je Tomićevom ulicom otišao na Gornji grad, u gradsku vijećnicu, te obavijestio F. Zorca koji je donio odluku da se odmah uhite svi učinitelji spaljivanja zastave.¹³

Studenti su se u međuvremenu vratili na Sveučilište, odnosno u zgradu današnjega Pravnog fakulteta i Rektorata. Ovdje su održali novu skupštinu po svoj prilici zato da prokomentiraju svoj čin. Zaključili su da caru Franji Josipu prigodom odlaska iz Zagreba te iste večeri predaju svečani lovorov vijenac s natpisom "Hrvatski sveučilištni

okrivljeni studenti i njihovi branitelji su dokazivali da se radilo o spaljivanju trobojnice, koja je činjenica i nepobitno utvrđena na sudu. Međutim, i okrivljenici su, pogotovo kasnije, kad su već bili izdržali kaznu, uostalom kao i politička oporba pisali i govorili o spaljivanju mađarske zastave.

¹⁰ Kasnije doktor prava, odvjetnik i čuveni hrvatski pjesnik. Usp. o njemu: Antun Barac, Vidrić, Zagreb 1940.; Hrvatski leksikon, Zagreb 1997., sv. II., 641.

¹¹ U dosadašnjoj, relativno opsežnoj, literaturi o tom se događaju pisalo ne uvažavajući dovoljno spomenutu knjižicu Hrvatski đaci, n. dj., a nije se rabio uopće izvorni sudski zapisnik. Među ostalim u literaturi se osobito isticala uloga S. Radića, koji da se sukobio s nadzornikom gradske straže dr. Milanom Jovanovićem na Jelačićevu trgu prigodom spaljivanja trobojnice. Uz to se u toj literaturi navodi da je spaljivanje zastave izazvalo veliku pozornost i publike i policije, i to odmah na Jelačićevu trgu. Npr. Milan Marjanović, Stjepan Radić, Zagreb 1937.; isti, Spaljenje mađarske zastave, Narodne novine, br. 37. i 38. iz 1935.; Bogdan Krizman, Korespondencija Stjepana Radića, Zagreb 1973., knj. I. Vidi i Ulčnik, Milan Smrekar, n. dj. Vjerojatno je na takve interpretacije utjecala politička autobiografija koju je S. Radić objavio pod naslovom Moj politički životopis, Božićnica, hrvatski seljački politički kalendar za prostu godinu 1926., sastavio i uredio Stjepan Radić, predsjednik hrvatskog narodnog zastupstva, Zagreb 1925., 55-85. (Taj je tekst objavio Zvonimir Kulundžić u knjizi s naslovom Stjepan Radić, Politički spisi, Autobiografija, Članci, Govori, Rasprave, Zagreb 1971.).

¹² Tužilac je u obrazloženju optužnice istaknuo izjavu P. Strugara danu u tijeku istrage navodeći: "Obćinstvo da se je tek poslie čina iz znatiželjnosti kupiti stalo, nu odobravao nije nitko": (Hrvatski đaci, 15).

¹³ HDA, SSZ, Zapisnik, Iskazi P. Strugara i S. Bizeka, te iskaz M. Jovanovića na glavnoj raspravi 12. XI. 1895. Jovanović je tada imao 31 godinu; bio je neoženjen, rimokatolik, rodom iz Zagreba. Jovanoviću je bila završila služba nakon careva posjeta Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, pa je odšetao na Jelačićev trg. Ovdje je upitao nadstražara Strugara što se dogodilo kad je vidio studentsku povorku kako kreće s Jelačićeva trga prema Ilici. Čuvši što se dogodilo i da Strugar zbog brzine događaja nije mogao uredovati iako je prepoznao među studentima već kažnjavanog pravника Đuru Balaška, Jovanović je odmah odlučio da o svemu izvijesti F. Zorca i to je i učinio.

gradjani svomu kralju poslje prosvjeda proti magjarskoj supremaciji".¹⁴ Time su zasi-gurno htjeli potvrditi da je spaljivanje mađarske trobojnice bio prosvjedni čin, a da su oni lojalni caru kao hrvatskomu kralju.

No, iako policija nije bila spremna na uredovanje zato što nije očekivala ovaj studentski prosvjed, ubrzo, nakon Jovanovićeve i Bizekove intervencije, a sat i pol poslije spaljivanja trobojnice, počela su uhićenja. Među prvima, a možda i prvi, uhićen je Stjepan Radić¹⁵, tada nesvršeni pravnik, ali već poznat u političkim krugovima, kako vladajućim tako i oporbenim; bio je već i suđen zbog verbalnog napada na bana Khuena.¹⁶ Tijekom poslijepodneva 16. listopada uhićeni su i neki drugi studenti, a uhićenja su nastavljena i dalje.¹⁷ No, u sudskom zatvoru, kamo su uhićenici prebačeni 18. listopada, zadržana su samo 28-orica, iako se, prema nekim podacima javilo oko stotinu studenata.¹⁸ U policijskom zatvoru uhićenike je ispitivao policijski tajnik Slaviša Katnić, a priključio mu se i dr. Tomo Kraljević, državni odvjetnik, koji je vjerojatno nadzirao i sudsku istragu.¹⁹

Čini se da je postupak u policijskoj, a zatim i sudskoj istrazi bio uglavnom korektan, bez fizičkog maltretiranja. Sudski je zatvor zbog velikog broja uhićenih studenata morao biti ispražnjen, pa su drugi zatvorenici bili smješteni u zatvore izvan Zagreba. Studenti su unatoč vlažnim prostorijama u tom zatvoru ipak imali relativno povoljne

¹⁴ HDA, SSZ, Zapisnik, 17. Lovorov vijenac nisu uručili jer su toga popodneva već počela uhićenja, a car je oko 20 sati vlakom napustio Zagreb i otputovao u Beč.

¹⁵ "Obzor" je 16. listopada 1895., 3. napisao da je u 12 sati i trideset minuta "na uglu Frankopanske i Ilice" dr. M. Jovanović uhitio S. Radića "ne zna se zašto". Na glavnoj raspravi 12. XI. 1895. M. Jovanović je rekao da je nalog F. Zorca o uhićenju svih učinitelja proglasio u redarstvenom odsjeku "i idući na Zrinjski trg sastao sam u Ilici pravnika Radića, koga sam odmah uapsio i sobom odveo". S. Radić, koji je bio drugooptu-ženi, u svom je iskazu pred sudom 11. XI. 1895. rekao da je nakon studentske skupštine poslije spaljivanja zastave htio otići "na objed, ali došao je g. Jovanović i dao me zatvoriti, dakako na temelju uhitne zapovjedi, što ju je izdao Zorac". (HDA, SSZ, Zapisnik). U knjižici Hrvatski đaci, n. dj. citiraju se iskazi Radića i Jovanovića (kojeg nazivaju nadzornikom gradskog poglavarstva) nešto drugačije nego u izvornom sudskom Zapisniku. Iako se u osnovi slažu, ipak valja reći da je Radić u vezi s uhićenjem prema tom izvoru izjavio "i ja sam htio da odem na objed (nakon skupštine poslije spaljivanja zastave - primjedba B. J.), ali me najednom pograbi g. Jovanović i odpravi u zatvor". Taj je izvor zabilježio da je Jovanović na sudu rekao kako je u Samostanskoj ulici izdao nalog stražarima da uhitte sve koji su sudjelovali u spaljivanju trobojnice.

¹⁶ Usp. B. Janjatović, Stjepan Radić: progoni, zatvori, suđenja 1888.-1912., Povijesni prilozi, 17/1997., gdje je navedena i druga literatura.

¹⁷ U spomenutom brzojavu od 17. listopada 1895. upućenom predsjedniku vlade Banffyju u Peštu Khuen Héderváry je naveo da su u spaljivanju zastave sudjelovala svega 23-ojica studenata i da ih je uhićeno 15, a drugi da će biti "eruirani". (HDA, PRZV 6 - 14 K br. 4777/1895.). Međutim, Obzor je 16. listopada 1895., kako je već rečeno, napisao da je tog dana uhićen S. Radić. Dva dana kasnije, tj. 18. listopada isti list na str. 3., piše da su uhićenja studenata nastavljena i 17. listopada i da su do podne bila zatvorena 30-orica studenata; u tom je listu istaknuto i da su popodne toga dana brojni studenti u povorci otišli u policijsku postaju na Zrinjevcu i ovdje su se sami prijavili.

¹⁸ O tome je pisao S. Radić 3. XI. 1895. Mariji Dvoržakovoj. Usp. Bogdan Krizman, Korespondencija, knj. I., 155. Broj od 28 studenata koji su zadržani u zatvoru spominje se i u optužnici, o kojoj će kasnije biti više riječi. Marjanović, S. Radić, 34, kaže da su u zatvoru zadržana 23 studenta.

¹⁹ Valja naglasiti da o tijeku uhićenja na sudu ispitivani policajci nisu opširnije govorili jer je ono proglašeno "uredovnom tajnom". U optužnici se ističe da je u spaljivanju zastave sudjelovalo "najviše 70 do 80 djaka" i da je bilo "svojevoljno se prijavivših 50 djaka", od kojih je njih 17 izjavilo da su prisustvovali spaljivanju zastave iz kolegijalnih razloga, ali im to nije uvaženo.

uvjete. Imali su osiguranu redovitu prehranu, bilo im je omogućeno i pušenje, imali su primjerene ležajeve te stolove i klupe gdje su mogli čitati i pripremati svoju obranu.

Već od početka istrage bilo je očito da će učinitelji biti strogo kažnjeni, bez obzira na to što su među njima bili i sinovi uglednih zagrebačkih i drugih hrvatskih građana.²⁰ Naime, u "previšnjem ručnom pismu" koje je car Franjo Josip prigodom povratka u Beč 16. listopada uputio Khuenu i u kojem je zahvalio građanima Zagreba za doček, bio je spomenut i "kažnjivi događaj". Čini se da je na Khuenovu želju u pismo ubačena ta formulacija,²¹ a pismo je po njegovu nalogu objavljeno 17. listopada 1895.²² Zatim, po nalogu Zemaljske vlade od 17. listopada 1895. zabranjena je daljnja uporaba studentskog barjaka iz 1848. "jer je ovaj okaljan izgredom što su ga izveli sveučilišni slušatelji".²³ Slijedile su i druge kazne: jedna njih bila je i predaja imovine hrvatskoga literarnog društva "Zastave", u kojem su se okupljali studenti i gdje su održane spomenute studentske skupštine 15. i 16. X. 1895., sveučilišnom tajniku; to je zapravo značilo zabranu rada tog društva.²⁴ Istraga je ubrzano provedena, a zatim je slijedila optužnica.

2.

Državni odvjetnik Tomo pl. Kraljević veoma je brzo, već za dvadesetak dana, točnije 7. studenog 1895. podigao optužnicu br. 3844/1530-95. pred Sudbenim stolom u Zagrebu protiv 54-orice okrivljenika od kojih su njih 53-ojica bili optuženi kao sudionici spaljivanja mađarske trobojnice²⁵. To je po tužiočevoj ocjeni bilo "glavni kažnjivi čin". Optuženi su zato što su "dne 16. listopada 1895. među 11. i 12. urom o podne u povorci stigli i nastavili se na Jelačićevom trgu, i tude uz poklike 'Abzug Magjari' sporazumno spalili ugarsku trobojnicu, pak činom ovim uznastojali zavesti stanovnike državne jedne proti drugim, na razdore neprijateljske, ter da su time počinili prestupak proti javnom miru i redu".²⁶

²⁰ Krizman, Korespondencija, knj. I., 155.

²¹ Kršnjavi, Zapisci n. dj. piše na str. 118, da je Khuen inzistirao na formulaciji "kažnjivi događaj", a kad se činilo da ta ocjena neće ući u pismo, zaplakao je od bijesa.

²² "Obzor", 17. X. 1895., str. 1. Pismo je u obliku oglasa (100 primjeraka oglasa) od Zemaljske vlade dobilo Gradsko poglavarstvo u Zagrebu s tim da ga izvjesi na uglovima ulica. To je i učinjeno 19. listopada 1895. Vidi Ulčnik, M. Smrekar, n. dj.

²³ HDA, PRZV 6 - 14, K. br. 477/1895. Dopis rektora F. Speveca br. 396 od 30. X. 1895. u kojem se izvješćuje da je zastava predana Zemaljskoj vladi. Na poleđini spisa je dodano da je uništena 14. VII. 1896. Međutim, to ipak nije bilo tako. Savjetnik u Zemaljskoj vladi Milan Smrekar spalio je samo držak zastave, a zastavu je spremio u svom stanu. Nakon njegove smrti 1908. zastavu je čuvala njegova žena. Dana 29. listopada 1919., na godišnjicu raskida s Austro-Ugarskom, hrvatski ban dr. Ivan Paleček predao je svečano, na tribini na Markovu trgu, tu zastavu rektoru Zagrebačkog sveučilišta dr. Ladislavu Poliću. Usp. Ulčnik, Milan Smrekar, n. dj.

²⁴ HDA, PRZV 6 - 14, K. br. 4777/1895., dopis zagrebačkog načelnika Predsjedništva Zemaljske vlade br. 371 od 20. XI. 1895.

²⁵ V. Frank bio je 54. optuženi, ali jedini koji nije okrivljen za spaljivanje mađarske zastave.

²⁶ Hrvatski đaci, 10. U obrazloženju optužnice navedeno je da su studenti još uzvikivali "Živio hrvatski kralj" i "Slava Jelačiću". To je bio dio optužnice označen s "I.". S. Radić je u već spomenutom pismu M. Dvoržakovo 3. studenog 1895. napisao da za takvu optužbu slijedi kazna od jedne do pet godina "težke tamnice", ali da će optuženi studenti biti kažnjeni od jedan do šest mjeseci "strogoga zatvora", zato što su optuženi i sinovi "najviših državnih činovnika". (Usp. Krizman, Korespondencija, knj. I., 155).

Toj optužbi državni je tužilac dodao i optužbu protiv Ivana i Vladimira Franka. Osamnaestogodišnji student prava I. Frank, osim za sudjelovanje u spaljivanju mađarske zastave, optužen je za poticanje svjetine na otpor redarstveniku Ignacu Rancingeru u vrijeme demonstracija pred srpskom pravoslavnom crkvenom općinom i crkvom u Margaretskoj ulici, te za bacanje kamena na spomenutu zgradu pri čemu je napravio štetu od pedeset forinti,²⁷ a zatim i za skidanje mađarske zastave sa slavluka pred Glavnim kolodvorom, za događaje koji su se zbili 14. listopada 1895. Za ovaj posljednji čin bio je optužen i dvadesetjednogodišnji student prava V. Frank, Ivanov brat, koji je također bio nazočan demonstracijama pred srpskom pravoslavnom općinom, ali nije posebno za to okrivljen.²⁸

U optužnici su veoma kratko navedene generalije optuženika. Ovdje se, zbog prostora, a i zbog toga što će kasnije, a osobito u obradi teksta presude biti navedena imena svih osuđenih, odnosno puštenih optuženika, neću zadržavati na njihovim imenima. No, ipak ću u kratkim crtama opisati tu skupinu optuženih studenata navodeći određene pokazatelje o njoj. Od 54-orice optuženika samo su dvojica, i to 24-godišnji Stjepan Radić i svršeni pravnik, 25-godišnji Đuro Balaško bili već osuđivani.²⁹ Ostali su bili "neporočni", odnosno prvi put uhićeni i izvedeni pred sud. Najveći broj njih su bili studenti prava - 42-ojica; dvojica su bila diplomirani pravnici. Uz njih bilo je još osam studenata filozofije i dva studenta farmacije. Među njima sedmorica su bila osamnaestogodišnjaci, šestorica devetnaestogodišnjaci, devetorica 21-godišnjaci. Petorica su imala 22, petorica 23, trojica 24 (među njima i S. Radić), te po jedan 25, 26, odnosno 29 godina. Ovaj posljednji bio je oženjen i imao je dvoje djece, dok su svi drugi bili neoženjeni. U skupini optuženih 48-orica su bila rimokatolici, trojica židovi, dvojica pravoslavci i jedan musliman. Podrijetlom su bili iz svih krajeva Hrvatske od Zagreba do Poreča i Senja, te Trpnja, od Trebarjeva i Siska do Iloka, od Koprivnice i Klanjca do Kukujevac i Osijeka. Jedan od optuženika bio je iz Mostara, jedan iz Kotora i jedan iz Dobrote u Boki kotorskoj, a jedan je rođen u Beču.

Radilo se dakle o skupini mladih ljudi iz raznih krajeva Hrvatske, koji su pretežito bili Hrvati. U optužnici, na temelju koje su izneseni ovi podaci, kao i tijekom glavne rasprave, odnosno u presudi, nije ništa napisano ili izrečeno o njihovoj političkoj ili nekoj drugoj interesnoj pripadnosti. Vjerojatno se to dogodilo zato što su vlasti htjele umanjiti političko značenje njihova čina, pa je tužilac, a kasnije su to uradili i suci, nastojao prikazati cijelu stvar doduše kao strogo kažnjivi izgređ, odbijajući čak i spominjanje političkih motiva, a u skladu s tim i političke pripadnosti svakoga od njih.

²⁷ U optužnici je državni tužilac napisao da je on kriv zato što je "prigodom strke pred kućom srbskopравoslavne crkvene općine, izazvao povikom 'Udrite ga!' svjetinu na otpor proti redarstvenom povjereniku (bio je to Ignac Rancinger - primjedba B. J.) i "bacio se kamenom na spomenutu občinsku kuću". Ta je optužba navedena u optužnici pod "II."

²⁸ On je nakon što su ga mađarski radnici pretukli ležao osam dana i nije mogao sudjelovati u spaljivanju mađarske trobojnice, a zbog toga je i kasnije uhićen i kasnije ispitan. Ova posljednja inkriminacija navedena je u optužnici pod "III."

²⁹ O kažnjavanju S. Radića usp. Janjatović, S. Radić, n. dj. Nema drugih podataka o kažnjavanju Đ. Balaška, koji je bio treći po redu optuženi. On je bio rodom iz Brekovljana; kasnije je bio odvjetnik u Đurdevcu i istaknuti pripadnik Hrvatske stranke prava.

No, u dosadašnjoj literaturi o političkim odnosima i događajima u Hrvatskoj potkraj 19. i početkom 20. stoljeća pokušavala se odrediti i njihova politička pripadnost.³⁰ Po svoj prilici to je urađeno zbog toga što su mnogi od uhićenih i kažnjenih studenata postali veoma aktivni na hrvatskoj političkoj i kulturnoj sceni i štoviše svojom djelatnošću u mnogome obilježili sljedećih tridesetak i više godina političkoga i kulturnog života Hrvatske, bilo kao vođe ili pripadnici političkih stranaka, bilo kao odvjetnici, književnici ili drugi javni djelatnici, generacija koja je po mnogo čemu postala vodećom elitom hrvatskog naroda.³¹

Zasigurno se može tvrditi da su ti mladi ljudi u mnogome bili pod utjecajem tadašnjih hrvatskih oporbenih političkih stranaka, možda su bili i njihovi pripadnici. Ipak se čini da ih je povezivao ponajviše buntovni duh nezadovoljne mladeži koja više nije htjela podnositi agresivnu mađarizaciju i neravnopravni državni pravni položaj Hrvatske i hrvatskog naroda u Monarhiji.³² Čini se da ih je u mnogome povezivala i solidarnost polaznika Klasične gimnazije u Zagrebu jer su većina njih bili ili tek završili gimnazijsko školovanje (skupina osamnaestogodišnjaka i devetnaestogodišnjaka) ili nekadašnji učenici (položili su završni ispit u razdoblju između 1889. i 1895.) te poznate škole: ukupno, kako se za sada moglo utvrditi, njih 29-orica.³³

Obrazloženje optužnice imalo je na početku detaljni opis "nemilih i kažnjivih izgređa" pred srpskom pravoslavnom općinom i crkvom u Ilici, odnosno u Margaretskoj ulici, kao i kod skidanja mađarske zastave sa slavoluka 14. listopada 1895. Ta su zbivanja navedena na početku obrazloženja optužnice samo zbog kronologije događaja kao i "radi konexa u osobah nekih od počinitelja", što se odnosilo na braću Frank. Nakon toga tužilac je iscrpno opisao svoje viđenje spaljivanja mađarske trobojnice 16. listopada 1895. na Jelačićevu trgu, naglašavajući ponovno da je ono glavni predmet optužnice.

U optužnici nijedan od okrivljenih nije bio posebno istaknut kao organizator i inicijator studentskog prosvjeda, iako je za svakog od njih u obrazloženju optužnice

³⁰ Radić, *Moj politički*, 63 piše da je pod njegovim "vodstvom" došlo do "spaljenja mađarske zastave". Marjanović, S. Radić, 33., piše da je Radić bio glavni organizator spaljivanja mađarske zastave. S tom se ocjenom slaže i Horvat, *Politička*, 233. B. Krizman, *Korespondencija*, knj. I., str. 28, konstatira: "Na čelu grupe mladih 'juratua' stajao je, dakako Stjepan Radić, no među njima nalazili su se i pripadnici druge (frankovačke) struje predvođeni Frankovima sinovima Vladimirom i Ivicom."

³¹ Tako je, kao što je poznato, S. Radić postao vođom Hrvatske (pučke) (republikanske) seljačke stranke. U osnivanju te stranke sudjelovali su i Milan Krištof te Svetimir Korporić. Krištof je postao poznat i kao dugogodišnji urednik "Gospodarskog lista". Kasnije se isticao i dr. Milan Heimerl koji je također usko surađivao sa S. Radićem, s kojim je pokrenuo "Hrvatsku misao". Postali su poznati kao odvjetnici, a isticali su se i u politici dr. Franjo Papratović, dr. Đuro Červar, dr. Aleksandar Horvat, itd. Kao književnici i novinari isticali su se dr. V. Vidrić, Živko Bertić, Veljko Tomić, Zvonimir Vukelić itd. Vidi o njima Znameniti i zaslužni Hrvati te spomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti 925.-1925., Zagreb 1925., 27 i d.: Hrvatski biografski leksikon, Zagreb 1989.-1993., knj. I. - III. Usp. i Horvat, *Politička*, n. dj. na v. mj. Vidi i Janjatović, S. Radić, n. dj. gdje je navedena i druga literatura.

³² To su mnogi optuženici isticali tijekom glavne sudske rasprave, a osobito Stjepan Radić, koji je tijekom svoga iskaza, a i u tijeku iskaza drugih to i explicite iznio. U tom je duhu govorio i Franjo Papratović, kasnije poznati hrvatski odvjetnik. Njegov je relativno dug obrambeni govor izazvao spontani pljesak kako optuženika tako i njihovih branitelja. Usp. Janjatović, S. Radić, n. dj.; ista, *Prilog za biografiju odvjetnika dr. Franje Papratovića (1871.-1929.)*, Zbornik Muzeja Đakovštine, 4/1997., 165-176.

³³ Zbornik naučnih i književno-umjetničkih priloga bivših đaka i profesora zagrebačke Klasične gimnazije o 350-godišnjici jubileja 1607.-1957., Zagreb 1957. gdje je naveden i popis svih maturanata.

naveden pojedinačni dio sudionništva. Tako se za 27 optuženih navodi da su po vlastitu priznanju sudjelovali u donošenju odluke o spaljivanju trobojnice i u samom tom činu, za 19-oricu okrivljenih se kaže da su sudjelovali u spaljivanju trobojnice, ali nisu bili nazočni prigodom donošenja odluke o tome; za petoricu okrivljenih studenata je navedeno da su se priključili tek kad je povorka kretala Ilicom, odnosno na Trgu bana Jelačića i da su potom sudjelovali u činu spaljivanja trobojnice, a za jednoga optuženika je navedeno da je na redarstvu priznao svoje sudjelovanje, da bi tijekom istrage opovrgao tu izjavu³⁴. Tužilac je, zatim, iskoristio priznanja nekih optuženih koja su oni dali u tijeku istrage. Za prvooptuženog Vladimira Vidrića je navedeno da je bio barjaktar, da je nosio studentsku zastavu iz 1848., za drugooptuženog Stjepana Radića da je bio "spontani predsjednik" studentske skupštine, za Milana Dörwalda, koji je bio dvadesetčetvrti optuženi, da je išao uz barjaktara i da je nosio isukanu sablju.³⁵ Po svoj prilici to se dogodilo zato što su sudionici spaljivanja trobojnice bili solidarni, pa državni tužilac nije mogao naći u njihovim iskazima uporište za izdvajanje pojedinaca - osim onoga što je bilo očito, odnosno što su pojedinci tijekom istrage izjavili da su sami učinili ili znali.

Državni odvjetnik je u obrazloženju optužnice, oslanjajući se dijelom na priznanja okrivljenika na redarstvu ili tijekom istrage, opisao kretanje pojedinih sudionika događaja ili grupe optuženika od studentske skupštine 15. listopada, na kojoj je prema njegovoj ocjeni dogovoreno da se spali mađarska zastava, do čina spaljivanja na Jelačićevu trgu 16. listopada, nastojeći tako utemeljiti svoju optužbu. Pri tom je tužilac T. pl. Kraljević naglasio one aspekte događaja koji su po njegovu mišljenju potvrđivali ocjenu da se radilo o raspirivanju mržnje spram Mađara i Ugarske, a ne o prosvjedu "proti supremaciji mađarskog naroda na hrvatskom teritoriju", kako su tvrdili optuženi studenti. Tužilac Kraljević nije se zadržavao na otkrivanju inicijatora i na motivima tog čina, kako bi izbjegao iznošenje bilo kakvih političkih mišljenja optuženika. Može se pretpostaviti da je tako postupio i zato što su optuženici bili u velikoj mjeri usuglašeni u tvrdnji da je cijeli čin bio izraz spontane odluke studentske skupštine, a ne neka dugo pripremana akcija. No, tužilac je ipak istaknuo da studenti nisu bitno uspjeli utjecati na druge stanovnike Zagreba, pa im je to uračunao u olakotnu okolnost.

Nasuprot državnom odvjetniku, uhićeni studenti su bili jedinstveni u tome da prikažu cijeli događaj kao kolektivni iskaz nezadovoljstva "hrvatske mladeži" politikom Khuena Héderváryja i njegovim nastojanjem da prigodom posjeta cara Franje Josipa Zagrebu prikaže Hrvatsku ugarskom provincijom, u čemu je mađarska trobojnica bila simbol ugarske supremacije i vladavine nad Hrvatskom.³⁶

³⁴ Hrvatski đaci, 16 - 20.

³⁵ U obrazloženju optužnice je navedeno da je i svjedok Jakob Fleišman, koji je promatrao spaljivanje zastave, izjavio u istrazi kako je među studentima prepoznao M. Dörwalda "koji je sa izvučenom sabljom stupao uz zastavnika povorke i bio na povratku izvanredno blijed": (Hrvatski đaci, 15).

³⁶ Zanimljivo je napomenuti da su tužilac, a zatim i sud, pokušali dokazati da je u spaljivanju trobojnice sudjelovalo oko 80 studenata. Optuženici su naprotiv tvrdili da ih je bilo između 150 i 200. Studenti su uz to isticali da ih je u Frankopanskoj i u Ilici, a zatim i na Jelačićevu trgu sa simpatijama promatralo mnogo ljudi dobacujući im uzvike odobravanja. (Hrvatski đaci, na v. mj.; HDA, SSZ, Zapisnik, na v. mj.).

Na glavnu raspravu, kako je naznačeno u optužnici, tužilac je pozvao brojne svjedoke podijelivši ih prema dijelovima optužnice, predložio je sudu da se na raspravi pročitaju zapisnici ispitivanja svjedoka koji ne bi pristupili raspravi,³⁷ a pribavio je i druge spise relevantne za sudski proces - od krsnih listova do presuda za već osuđivane S. Radića i Đ. Balaška te policijskih prijava o učinjenim "krivicama". No, ti materijali danas nisu sačuvani.³⁸ Na kraju optužnice tužilac je odredio da se istražni zatvor do suđenja nastavi za 28 optuženih, a za 26 optuženih je predložio da "do pravomoćnosti osude budu na slobodi".³⁹

3.

Glavna sudska rasprava vodila se pred Sudbenim stolom u Zagrebu u dopodnevним i popodnevnim satima 11., 12., 13., 15., a 16. studenog 1895. pročitana je presuda. Rasprava je počela 11. studenog 1895. u 9 sati pred sudskim vijećem u kojem su bili dr. Aleksandar Rakodczay, predsjednik, te Mijo Šafarić i Slavko Aranitsky, kao votanti-vijećnici. "Perovođa" je bio Milan pl. Mekanec.

Pola sata prije početka rasprave u sudnicu su dovedeni optuženici iz zatvora (njih 28), a u isto su vrijeme stigli i optuženici koji su bili na slobodi (njih 24).⁴⁰ Svi su bili u svečanim građanskim odijelima okićeni uz to crvenim karanfilima. Prije ulaska sudaca u dvoranu gdje se održavalo suđenje stigli su i branitelji optuženih. Bili su to vrsni hrvatski pravnici, poznati i u političkim krugovima: dr. Marijan Derenčin, dr. August Harambašić, dr. Oskar Kornitzer, dr. Šime Mazzura, dr. Milan Petračić, dr. Franko Potočnjak, dr. Mile Starčević i dr. Ivan Ružić; svaki od njih imao je od jednoga do

³⁷ Hrvatski đaci, 11. Kao svjedoke državni je odvjetnik pozvao osobe koje su imale neposredne veze s okrivljenima. Bili su pozvani: Margareta Wastler, krojačica koja je sašila trobojnicu od donesenog materijala, Ferdo pl. Hranilović, koji je bio stanodavac optuženomu M. Miliću, Teodora Frank, koja je dala iskaz o kretanju I. Franka, itd. Pozvao je i neke zagrebačke građane koji su slučajno bili nazočni činu spaljivanja mađarske trobojnice: npr. Rikarda pl. Waltera, Dragutina Štefana, gospođice Vladoju Kukuljević i Ljubu Petračić, Emila baruna Kuševića, Ivana i Šandora Mraovića, Ivana Pliverića. Kao svjedoke pozvao je i neke Zagrepčane nazočne demonstracijama pred srpskom pravoslavnom općinom, te pri skidanju zastave sa slavluka pred Glavnim kolodvorom - Božidara Jeana, dr. Rudolfa Šlumpfa, Atilu Botka, Ivana Rodeka. Zatim je odredio da se kao svjedoci pozovu na glavnu raspravu i policijski službenici - nadzornik redarstvene straže dr. Milan Jovanović, nadstražar Petar Strugar, stražar Stjepan Bizek (kojeg u spomenutoj knjižici na ovom mjestu nazivaju Birek) - kao ključni svjedoci za glavnu optužbu. Ujedno je pozvao i redarstvenike Josipa Carena, Tomu Bartolca, Gjuru Hajmera, "redarstvenog urednika" Ignaca Rancingera, koji su uređovali pred slavlukom ispred Glavnog kolodvora, odnosno pred srpskom pravoslavnom općinom. Među svjedocima imao je, na poziv državnog odvjetnika, istupiti i rektor Sveučilišta dr. F. Spevec. Uz njih državni je odvjetnik predložio kao svjedoka i Nikolu pl. Czernikovicha, prorežimskog političara.

³⁸ Hrvatski đaci, 11.

³⁹ Isto, 12.

⁴⁰ Na početak rasprave nije došao Živko Bertić, iako je uredno dobio poziv, te Ferdo Kalabar, kojemu je poziv prekasno stigao - on se nalazio u Beču. Bertiću se, na prijedlog državnog tužioca, a nakon "tajnog vijećanja suda", trebalo suditi u odsutnosti. Međutim, on je u sudnicu došao tijekom prvog dana rasprave, pa je tako već popodne tog dana dao svoj iskaz. F. Kalabaru, sinu uglednoga zagrebačkog trgovca, sudilo se tek 20. XI. 1895. Njegova je majka izjavila da je prekasno dobila poziv, pa je sud 12. XI. 1895. donio odluku da mu se sudi naknadno (HDA, SSZ, Zapisnik, 1,2, 81). U ediciji Hrvatski djaci, str. 4 se kaže da je tužilac predložio "da se rasprava drži bez Ferde Kalabara a glede Bertića da se kasnije odluči. - Sud pristaje na taj predlog." Ovdje se Živko Bertić imenuje kao "Ivan".

nekoliko branjenika.⁴¹ Odvjetnici su na početak rasprave došli dijelom kao već izabrani branitelji, a dijelom su ih optuženici izabrali na samom početku rasprave.⁴²

Prije početka rasprave došlo je do verbalnog dvoboja između predsjednika suda i odvjetnika dr. I. Ružića, u koji se uključio i S. Radić.⁴³ To rječkanje u mnogome je označilo atmosferu u sudnici; ona će ostati takvom u cijelom tijeku glavne sudske rasprave. Suci su na svaki način htjeli spriječiti političke dimenzije suđenja, iako je bilo već od uhićenja studenata jasno da se radi o političkom sudskom procesu, o svojevrsnom odmjeraivanju snaga između vlasti i oporbe. Od početka do kraja rasprave sud je bio na strani tužioca koji je pokušavao cijeli događaj pretvoriti u više-manje kriminalni čin, iako su i sam čin, kao i optužnica i cijeli sudski proces, pa i presuda imali izrazite političke značajke.

Nakon što je utvrđena nazočnost optuženika te izabrani branitelji onima koji ih nisu imali, glavna sudska rasprava započela je čitanjem optužnice, koju je pročitao spomenuti M. pl. Mekanec. Kada je čitanje optužnice završeno, predsjednik suda je naredio da u sudnici ostane samo prvooptuženi V. Vidrić, a sljedeću četvoricu optuženih poslao je da čekaju pred vratima sudnice dok ne bude gotov iskaz prvooptuženoga. Ostali, koji su bili u istražnom zatvoru, odvedeni su u sudske uze, a oni koji su došli u sudnicu sa slobode također nisu smjeli ostati u sudnici ili se u nju nepozvani vratiti, i to pod prijetnjom disciplinske kazne.⁴⁴ Tek nakon iskaza pred sudom mogli su optuženici ostati u sudnici, pa su tako tek poslije iskaza svih 53-ojice, svi optuženici mogli biti nazočni raspravi.⁴⁵

Od iskaza prvooptuženoga gotovo sve do zadnjeg optuženika bilo je očito da su studenti, sami ili uz pomoć branitelja, razradili svoju obranu, ali da sud neće prihvatiti njihove argumente, a još manje njihove zahtjeve i prigovore kako na optužnicu tako i na tijek suđenja; jednak je bio odnos sudaca spram optuženih studenata kao i spram

⁴¹ U ediciji Hrvatski daci, na str. 3 gdje se navode ostali odvjetnici, ne spominje se dr. I. Ružić. Njegovo je ime navedeno u opisu tijeka rasprave i u presudi - 4. i d. Osobito su bili poznati dr. A. Harambašić, dr. M. Derenčin, dr. Š. Mazzura, dr. F. Potočnjak i dr. M. Starčević, a dr. I. Ružić je već bio branio S. Radića pred Sudbenim stolom u Petrinji. Usp. o njima Hrvatski leksikon, Zagreb 1996. i 1997., knj. I. 242 i 433, knj. II. 86, 296, 470.

⁴² Šestorica optuženika nisu imala branitelje, pa su ih uz dopuštenje suda mogli izabrati na početku rasprave. Četvorica od njih izabrala su branitelje između nazočnih odvjetnika. S. Radić je izjavio da će se braniti sam. Branitelja nije izabrao niti Josip Šikutrić. (HDA, SSZ, Zapisnik, I i 2); u ediciji Hrvatski daci, str. 4, samo se kaže da su branitelji naznačili koje će optuženike braniti, a nema niti riječi o spomenutom izboru odvjetnika.

⁴³ Dr. I. Ružić je, uočivši da u sudnici nema mnogo publike, upitao predsjednika suda je li rasprava javna i je li sud podijelio dovoljno ulaznica da zainteresirani građani mogu pratiti tijek rasprave. Na to je pitanje dr. Rakodczay nervozno odgovorio da sud ne odgovara za brojnost publike, da je podijeljeno dovoljno ulaznica i da na galeriji ima dosta mjesta za zainteresirane. Uplevši se u tu raspravu S. Radić je rekao "U Englezkoj se sudci ne ljute!". Njemu je Rakodczay na to odgovorio "Izvolite šutjeti, ja se nisam ljutio, nego kažem što mi je dužnost" (HDA, SSZ, Zapisnik, 3 i 4).

⁴⁴ Optuženici su na glavnoj raspravi davali svoje iskaze uglavnom onim redom kojim su bili navedeni u optužnici. Ipak, zato što nije na vrijeme stigao Ferdo Kalabar, koji je, kako je rečeno, posebno suđen, a i zato što neki optuženici nisu bili nazočni kad su bili prozvani (S. Predoević i Z. Pajk, koji su se branili iz slobode) taj je redosljed bio tek nešto poremećen. Ipak prvoga dana rasprave dali su svoj iskaz svi optuženici za spaljivanje zastave, osim F. Kalabara.

⁴⁵ Isto, 4. V. Frank nije dao iskaz jer nije ni bio optužen za spaljivanje zastave.

njihovih odvjetnika. Suci su, a i tužilac koji se često javljao, osobito zabranjivali objašnjenje političkih motiva koji su pokrenuli studente na spaljivanje mađarske trobojnice. Nisu dopuštali ni pozivanje na tadašnju ili prošlu političku situaciju, pogotovo su im smetale izjave o nepovoljnom državno-pravnom položaju Hrvatske u sklopu Monarhije općenito, a u sklopu Ugarske posebno. U tome su bili dosljedni u tijeku cijele glavne rasprave. Danas nije moguće utvrditi je li to bila posljedica naloga izvršne vlasti ili vlastito gledište sudaca i tužioca, koji su zasigurno ovisili o režimu.

Predsjednik suda dr. Rakodczay je često govorio i optuženima i njihovim odvjetnicima: "O tom ne mogu dopustiti da govorite", "Nemojte o tom govoriti, to ne spada amo", "Zabranjujem vam o tom govoriti".⁴⁶ Štoviše, dr. Rakodczay je često izricao opomene i ukore. Isključio je s rasprave i iz sudnice najprije Stjepana Radića, kaznivši ga još i s tri dana zatvora⁴⁷, a zatim i Matiju Vedriša te Milana Krištofa, izrekavši prvomu kaznu od tri, a drugomu od pet dana zatvora, zato što su oponirali postupku suda prigodom davanja iskaza, odnosno obrane.⁴⁸

Odlučio se i za oštrije mjere. Kaznio je trećeg dana rasprave, tj. 13. studenog, bez prava na pravni lijek, 33-ojicu optuženika zato što su prvoga dana rasprave, popodne 11. studenog u 17 sati, dočekali s povcima "Pfui!, Van s njima!, Izdajice!, Hulje!" ulazak u sudnicu dvojice studenata filozofije, koji su javno izjavili da osuđuju spaljivanje mađarske trobojnice i poduzeli akciju kako bi i drugi studenti posvjedočili to gledište svojim potpisima.⁴⁹ Oni koji su se nalazili u sudskom zatvoru kažnjeni su jednodnevnim postom, tvrdim ležajem te samotnim zatvorom "u mračnoj izbi", a oni koji su se branili iz slobode kažnjeni su s 4 dana zatvora. Dodatno su kažnjena još dvojica zato što su izrazili solidarnost s tom 33-ojicom: jedan (Josip Belović) kažnjen je s dva dana zatvora, a drugi (Veljko Tomić) s 4 dana zatvora. Budući da su optuženi studenti i dalje oponirali postupku sudaca i tužioca tijekom rasprave, na kraju su svi 15. studenog 1895. isključeni s rasprave, pa nisu bili u sudnici niti do kraja rasprave toga dana ni sljedećega, kad je rasprava završena i kad je pročitana presuda.⁵⁰

Predsjednik suda je često tijekom rasprave prekidao i branitelje. Zabranjivao im je čak i aluzije na političke prilike, a kažnjavao ih je opomenama i ukorima. Tako je prekinuo govor dr. M. Starčevića 15. XI. 1895., kad je ovaj htio navesti da je spaljivanja zastave bilo i ranijih godina i da nije bilo sudski kažnjenih učinitelja tih djela i doslovce mu rekao ovo: "Budite uvjereni; kad vam kažem da ne dam, da ne mogu."⁵¹ Dr. F. Potočnjak bio je 15. XI. 1895. čak osuđen na globu od 20 forinti, koju je odmah platio.

⁴⁶ Hrvatski daci, na v. mj.; HDA, SSZ, Zapisnik, na v. mj.

⁴⁷ Više o Radićevu držanju na sudu i o njegovim kaznama u tijeku tog suđenja usp. Janjatović, S. Radić, n. dj. Radićevo isključenje s rasprave izrečeno 12. studenog 1895. trajalo je sve do kraja sudskog procesa.

⁴⁸ HDA, SSZ, Zapisnik.

⁴⁹ Bili su to Marko Meglar i Bosanac, kojemu se ne navodi ime. "Obzor", 21. i 22. X. 1895, 3.; Hrvatski daci, 149. U HDA, SSZ, Zapisnik, ne kaže se da su optuženici vikali i "Hulje!"

⁵⁰ U znak solidarnosti 15. XI. zajedno sa studentima napustili su sudnicu i dr. M. Starčević, dr. Kornitzer, dr. Petračić i dr. Mazzura, a ovaj posljednji je sljedećeg dana zbog toga kažnjen ukorom. HDA, SSZ, Zapisnik, 96, 101; Hrvatski daci, 260.

⁵¹ Hrvatski daci, 212 i 215. Ta rečenica nije, međutim, zapisana u HDA, SSZ, Zapisnik, str. 124 gdje je naveden govor M. Starčevića 15. XI. 1895. Taj odvjetnik je tijekom rasprave naglasio da su 1868. u Rijeci brodovlasnici bacili s brodova ugarske zastave, te naveo da se slično dogodilo u Crikvenici i Gospiću, a da

Kazna mu je izrečena zato što je spomenuo "u ručnom pismu Njeg. Veličanstva navadja se da je čin optuženikah kažnjiv" i zaključio da je time prejudiciran krivični postupak protiv studenata.⁵²

Tijekom glavne sudske rasprave tužilac i suci su istupali kao zagovornici i zastupnici vladajućeg režima. Suci su, a pomagao im je svojim odobravanjem ili pitanjima državni odvjetnik, inzistirali na rekonstrukciji čina spaljivanja mađarske trobojnice kao izgreda protiv javnog reda i mira nastojeći izdvojiti pojedinačnu odgovornost. No, u tome uglavnom nisu uspjeli zato što su, kako je već spomenuto, optuženici bili solidarni, pa nisu optuživali jedan drugoga, odnosno nisu svjedočili jedan protiv drugoga. Zbog toga je sud tek za neke, što će se vidjeti u Presudi, ocijenio kao dokaz njihov vlastiti iskaz.⁵³ Valja istaknuti da su gotovo svi optuženi na početku svog iskaza u tijeku glavne rasprave izjavili da se ne osjećaju krivima.⁵⁴ Pozvani svjedoci ili njihovi pisani iskazi na sudu također nisu pridonijeli utvrđivanju pojedinačne krivnje; štoviše svjedoci su izjavljivali da je cijeli događaj veoma kratko trajao i nisu uglavnom spomenuli ni jedno ime.

Slično je bilo i svjedočenje M. Wastler, krojačice koja je sašila trobojnicu (u velični 2:1 m) od donesenog materijala. Ona je morala biti dovedena na sud, jer se na poziv nije sama odazvala; na sudu M. Wastler nije htjela ili nije mogla identificirati osobu koja joj je donijela materijal za trobojnicu.⁵⁵

Iz iskaza zagrebačkih redarstvenika - dr. M. Jovanovića, P. Strugara, S. Bizeka, iako su ta svjedočenja bila donekle promijenjena u odnosu prema istrazi, nedvosmisleno se vidjelo da policija nije očekivala studentski prosvjed, pogotovo ne spaljivanje mađarske trobojnice. Uredovala je nakon događaja, a o tijeku uhićenja, osim za S. Radića, policajci nisu htjeli govoriti pozivajući se na "uredovnu tajnu"; na sudu je samo pročitana prijava zagrebačkoga redarstva o uhićenjima studenata.⁵⁶

Valja dodati da na sudu nisu osobno dali svoje iskaze pozvani svjedoci rektor Sveučilišta dr. Franjo Spevec i Nikola pl. Czernikovich. Suci su vjerojatno po nalogu vlasti odustali od izravna svjedočenja rektora Sveučilišta F. Speveca, koji je u svojoj izjavi tvrdio da su studenti obećali, dali "poštenu riječ" 8. listopada 1895. kako neće demonstrirati. Optuženi studenti su se tijekom svojih iskaza osvrtni i na to obećanje ističući da su obećali da na Sveučilištu neće biti demonstracija u vrijeme careva boravka

nitko nije bio kažnjen. I optuženici i branitelji su nadalje isticali da je sličnih postupaka bilo i u Ugarskoj, ali spram austrijske zastave, pa da također nije bilo sudskoga kažnjavanja.

⁵² HDA, SSZ, Zapisnik, 124 i 125. Sličan je komentar o tom pismu i o postupku režima spram studenata dao i dr. Josip Frank na 128. sjednici Hrvatskog sabora održanoj 14. studenog 1895. upitavši izravno bana K. Héderváryja koliko je utjecao na formulaciju u pismu. Khuen je odgovorio da je izravno utjecao, ali da nije time odredio postupak policije ili suda koji da moraju uredovati po zakonu. (Stenografički zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, petogodište 1892.-1897. od XCVIII. do zaključno CXLI. sabsorske sjednice od 10. siječnja 1895. do 13. prosinca 1895., Zagreb 1896., 249 i d.).

⁵³ Tako za S. Radića, V. Vidrića, M. Dörwalda.

⁵⁴ Izuzeci su bili I. Dobžanski i F. pl. Jakša, koji su na pitanje da li se osjećaju krivim, odgovorili potvrdno. M. Metelka je na isto pitanje odgovorio: "Kako tko uzme", a M. Vedriš je rekao: "U toliko, što sam bio prisutan."

⁵⁵ M. Wastler nije znala hrvatski, pa je njezin iskaz izrečen na njemačkom i zatim preveden na hrvatski jezik. (Isto)

⁵⁶ Hrvatski đaci, 114 i d. Prijava o uhićenju nije sačuvana u spisu.

u Zagrebu i toga su se dosljedno držali. Suci su nastojali izbjeći moguću konfrontaciju rektora s optuženim studentima jer se moglo dogoditi da izjava rektora bude opovrgnuta ili barem da bude umanjena njezina istinitost, a time bi dakako došla u prvi plan i politika, koju su suci formalno izbjegavali. Na sudu je pročitana i izjava N. pl. Czernikovicha vjerojatno zbog sličnih razloga. Posredno to potvrđuje i burno reagiranje optuženika. Studenti su, naime, s indignacijom odbili glasinu koja je kolala Zagrebom da je Czernikovich bio intelektualni začetnik demonstracija i spaljivanja mađarske trobojnice.⁵⁷

Drugoga dana rasprave, nakon ispitivanja svjedoka u vezi s optužbama zbog spaljivanja mađarske zastave, svoje su iskaze na spomenute zasebne optužbe dali Ivan i Vladimir Frank. Oni su također izjavili da se ne osjećaju krivima. Na sudu se nije moglo dokazati da je I. Frank bacao kamenje na zgradu srpske pravoslavne općine i da je tada ozlijedio redarstvenika I. Rancingera. Naime, svjedoci, a bili su to gradski stražari, to nisu potvrdili, pa je državni odvjetnik još u tijeku rasprave odustao od te optužbe. No, ostao je pri optužbi da je I. Frank poticao svjetinu protiv Rancingera vičući "Udrite ga!". Prigodom ispitivanja o optužbi zbog skidanja mađarske zastave sa slavoluka I. Frank je izjavio da nije sudjelovao u tome, a to su posredno potvrdili i pozvani svjedoci izjavivši da je samo jedna osoba skinula zastavu. Bio je to V. Frank, koji je priznao da je to učinio.⁵⁸

Trećeg dana rasprave državni je tužilac odustao od optužbi protiv dvojice studenata, i to dvadesetogodišnjeg Roberta Wohlheima iz Nove Gradiške i dvadesettrogodišnjeg Milivoja Milića iz Kotora, oba studenta prava zato što se tijekom rasprave pokazalo da nisu bili nazočni spaljivanju zastave. Za sve ostale, ponavljajući u mnogome optužnicu, zatražio je stroge kazne.⁵⁹

Optuženici i njihovi branitelji su nakon toga istupa državnog odvjetnika dobili mogućnost za obranu, što je pripadalo u redovitu sudsku proceduru. Već na početku tog dijela rasprave predsjednik suda je naglasio da nijednom od optuženika ili njihovih branitelja neće dopustiti raspravljanje "o državo-pravnim odnosima, niti o politici".⁶⁰ To je bio razlog da su mnogi optuženici ili odustali od iznošenja obrane ili je predali svojim braniteljima (kao Đ. Červar, A. Dabčević, M. Remetin, J. Šikutrić, S. Šiletić, Z. Maravić, I. Divković, F. Urbany, M. Dörwald, S. Karan, F. Bronzini, J. Krnjak, R. Maričić, K. Momirović, M. Milić, F. Poljak, S. Predoević, Z. Pajk, S. Steiner, V. Špiler, I. Štemberger, Z. Vukelić, K. Fibić, I. Frank, V. Frank). Predsjednik suda je u tijeku iznošenja obrane prekidao optuženike, pa su oni zato odustajali (kao V. Vidrić, A. Fabio, J. Heneberg, M. Hren, M. Krištof, M. Vedriš, O. Hadžić, S. Car-Kurjan, A. Horvat, S. Kajba, M. Heimerl, S. Korporić, V. Tomić). Samo je nekoliko optuženika izreklo do kraja svoju obranu (M. Metelka, J. Belović, Ž. Hacker i I. Janković), a F. Papratović je unatoč čestim prekidanjima od strane predsjednika suda i državnog odvjet-

⁵⁷ Isto, 124. Te izjave nisu sačuvane, ali se može pretpostaviti da su se i Spevec i Czernikovich žestoko ogradili od studentskog čina. O Czernikovichu usp. Hrvatski biografski leksikon, Zagreb 1989., knj. 2, 738-739. (napisao Mladen Švab).

⁵⁸ Imena nekih pozvanih svjedoka navedena su u bilj. 33.

⁵⁹ Državni je tužilac odustao i od optužbe protiv Ivana Franka da je bacio kamen na srpsku pravoslavnu crkvenu općinu. (Hrvatski daci, 284).

⁶⁰ Hrvatski daci, 152.

nika održao spomenuti obrambeni govor ne samo *pro domo sua* nego i za sve svoje sudrugove, pokazujući zavidnu pravničku vještinu, ali i politička gledišta optuženika.⁶¹

Nakon optuženih studenata toga i sljedećeg, četvrtog dana rasprave, istupili su i svi branitelji. Oni su inzistirali na pravnim aspektima suđenja dokazujući da je državni tužilac protiv optuženika upotrijebio austrijski kazneni zakon iz 1852., zakon koji je nastao u vrijeme apsolutizma i koji nije moguće primijeniti na ovaj slučaj studentskog prosvjeda. Uspoređivali su njemački tekst tog zakona s hrvatskim prijevodom i tužiočevim tumačenjima i tvrdili da je neprimjenjiv na konkretan slučaj.⁶² Govorili su pravnici formulacijama i o državno-pravnim pitanjima, o pitanjima samostalnosti Hrvatske u sklopu Monarhije. Izbjegavali su govoriti o politici, ali je bilo očito iz njihovih govora da se radi upravo o njoj. Tražili su da se njihovi branjenici, ali i drugi optuženi, oslobode svake krivnje i puste na slobodu ističući da državni odvjetnik nije dokazao inkriminacije. No, državni odvjetnik u svojoj završnoj riječi, a i suci u tijeku rasprave te još više u presudi odbili su takvo tumačenje.⁶³ Svoj nepomirljivi stav spram optuženika, a i spram njihovih branitelja sud je tog dana pokazao i u spomenutoj kazni isključenja svih optuženika iz daljnjeg tijeka glavne rasprave.⁶⁴

4.

Presudu Sudbenog stola br. 13014 kz. od 16. studenog 1895. pročitao je istog dana u 13 sati i 30 minuta u sudnici Sudbenog stola predsjednik sudskog vijeća dr. Rakodczay. Bili su još nazočni drugi članovi sudbenog vijeća, spomenuti branitelji i brojna publika.⁶⁵ Kako optuženici nisu više smjeli biti u sudnici, presuda im je pročitana uz zapisnik - u zatvoru. Oslobođena su samo 4 optuženika: spomenuta dvojica - Milić i Wohlheim te dvadesetčetverogodišnji student prava Svetozar Predoević iz Križevaca i dvadesetjednogodišnji student filozofije Samuel Steiner iz Zagreba zato što se prema ocjeni sudaca na glavnoj raspravi utvrdilo da je S. Predoević bio na suprotnoj strani Jelačićeva trga u vrijeme spaljivanja mađarske zastave, a S. Steiner da iako se pridružio studentskoj povorci, nije znao u čemu sudjeluje.

S. Radiću je odmjereni najveća kazna - zasigurno zato što je već bio kažnjen, kao i zato što je na studentskim skupštinama vodio "prema vlastitom priznanju glavnu riječ", odnosno zato što se "kod dogovaranja o izvedenju inkriminiranog djela kao govornik osobito izticao".⁶⁶ Osuđen je na 6 mjeseci strogoga zatvora. Po težini sljedeću kaznu,

⁶¹ Isto, 152 i d. Vidi i HDA, SSZ, Zapisnik. U Zapisniku je pojedinačna obrana optuženih studenata dobila manje prostora nego u spomenutoj ediciji Hrvatski đaci. Zapisničari se očito nisu potrudili da stenografiraju svaku izgovorenu riječ, pa i to pokazuje odnos sudaca spram optuženika.

⁶² Prvi je u tom smislu govorio dr. Marijan Derenčin, a podržali su ga i ostali branitelji.

⁶³ Hrvatski đaci, 192 i d.

⁶⁴ Vidi tekst uz bilj. 50.

⁶⁵ Presuda je, kako je već rečeno, objavljena u knjižici Hrvatski đaci, n. dj. 276-285, s tim što nije naveden njezin broj; ovdje je istaknuto da je čitanju Presude bila nazočna publika koja je ispunila pola dvorane i pola galerija. Presuda je sačuvana i u neovjerenu prijepisu, pisanom rukom i crnom tintom, uz naznaku - za potpis - prezimena predsjednika suda i perovode. Prijepis je sačuvan u HDA, SSZ, Kz 14581/1091-95/1895. (dalje: Presuda). U tom prijepisu nisu navedena objašnjenja o kaznama, nego samo "Razlozi! Ostala izpustivši." Valja dodati da u Presudi nije spomenut dr. Kornitzer kao jedan od branitelja.

⁶⁶ Hrvatski đaci, 281 i 283 /284.

kaznu od 5 mjeseci strogoga zatvora, po svoj prilici zato što je već bio osuđivan, dobio je već spomenuti Đuro Balaško.

Šestorica optuženika - studenata prava 29-godišnji Milan Dörwald iz Grubišnog Polja, dvadesetšestogodišnji Osman Hadžić iz Mostara, dvadesetogodišnji Vladimir Vidrić iz Zagreba, dvadesetpetogodišnji Josip Šikutrić iz Ciglene, te već spomenuti Vladimir i Ivan Frank - osuđeni su na po četiri mjeseca strogoga zatvora.

Na po 3 mjeseca strogoga zatvora osuđena su 28-orica optuženika. Među njima je bio diplomirani pravnik dvadesettrogodišnji Milan Krištof iz Klanjca. Ostali su, s izuzetkom dvadesetjednogodišnjeg studenta filozofije Josipa Heneberga iz Gospića, bili studenti prava: dvadesetogodišnji Ivo Dobžanski iz Županje, dvadesettrogodišnji Ante Fabrio iz Starigrada, dvadesettrogodišnji Dinko Fabris iz Trpnja, dvadesetogodišnji Milan Hren iz Zagreba, dvadesetogodišnji Milan Krleža iz Prozorja, dvadesetjednogodišnji Gedeon Knežević iz Gospića, dvadesetjednogodišnji Milan Remetin iz Udbine, dvadesetogodišnji Matija Vedriš iz Đurđevca, dvadesetjednogodišnji Franjo Urbany iz Zagreba, dvadesetdvogodišnji Lavoslav Karan iz Lovinca, dvadesetogodišnji Josip Dostal rođen u Beču, dvadesetogodišnji Stjepan Kajba iz Zagreba, dvadesetogodišnji Svetimir Korporić iz Varaždina, dvadesetjednogodišnji Josip Krnjak iz Kalinovice, dvadesetjednogodišnji Rok Maričić iz Novoga, dvadesetjednogodišnji Konstantin Momirović iz Iloka, dvadesetčetverogodišnji Franjo Papratović iz Đakova, dvadesetogodišnji Zvonimir Pajk iz Siska, dvadesetdvogodišnji Ivan Stemberger iz Zagreba, dvadesetogodišnji Veljko Tomić iz Zagreba. Na istu kaznu bili su osuđeni i studenti filozofije: dvadesettrogodišnji Franjo pl. Jakša iz Visa, dvadesetogodišnji Milan Metelka iz Zagreba, dvadesetogodišnji Stjepan Šiletić iz Koprivnice, dvadesetdvogodišnji Živko Bertić iz Kukujevac. Istu su kaznu dobili i studenti farmacije: dvadesetdvogodišnji Stjepan Car-Kurjan iz Bistre i dvadesetdvogodišnji Krešimir Fibić iz Đurđevca.

Četnaestorica optuženih osuđena su na po dva mjeseca zatvora. To su bili najmlađi optuženici i pretežito studenti prava: osamnaestogodišnji Josip Červar iz Poreča, devetnaestogodišnji Zvonimir Maravić iz Zagreba, osamnaestogodišnji Ivan Divković iz Zagreba, dvadesetogodišnji Josip Belović iz Osijeka, osamnaestogodišnji Franjo Bronzini iz Senja, devetnaestogodišnji Žiga Hacker iz Zagreba, devetnaestogodišnji Alexandar Horvat iz Sutinskih toplica, dvadesetogodišnji Ivan Janković iz Židala, devetnaestogodišnji Milan Heimerl iz Križevaca, osamnaestogodišnji Vjekoslav Špiler iz Zagreba, devetnaestogodišnji Zvonimir Vukelić iz Senja. Među njima su bili i studenti filozofije devetnaestogodišnji Ante Dabčević iz Dobrote u Boki kotorskoj i osamnaestogodišnji Franjo Poljak iz Draganića. Nekoliko dana kasnije, tj. 20. studenog 1895. ista je kazna od dva mjeseca strogoga zatvora odmjerena Franji Kalabaru, studentu prava, koji je bio rodom iz Gradca.

Svi su osuđenici morali solidarno snositi "troškove kaznenog postupka, a one ovrhe kazni svaki za sebe".⁶⁷ Kazna je bila oštra, pogotovo ako se uzme u obzir da je za svih 50 osuđenika, bez istražnog zatvora, iznosila 12 godina i tri mjeseca. Ni pojedinačne kazne nisu bile blage, pogotovo ako se uzme u obzir da su neki studenti izgubili pravo na studiranje na Zagrebačkom sveučilištu, odnosno neki su bili "relegirani" na dva, a

⁶⁷ Isto, 284.; HDA, SSZ, Presuda.

neki na četiri semestra.⁶⁸ Ovdje valja dodati da je svim osuđenima sve dok je trajala Austro-Ugarska Monarhija, dakle do kraja 1918., ta kazna označavala i nepodobnost za bilo koju državnu ili drugu društvenu istaknutiju funkciju, a većina od osuđenika su postali i ostali oporbenjaci, ponajviše političari i odvjetnici, ali i književnici te drugi kulturni poslenici.⁶⁹

U "Razlozima" Presude, koji su umnogome bili ponavljanje fraza iz optužnice, sud je naveo da su svi osuđenici priznali kako su, iako formalno nisu svi bili nazočni skupštinama 15. i 16. listopada 1895., na kojima se razrađivala i donosila odluka, naknadno odobrili nakanu spaljivanja mađarske trobojnice i sudjelovali u njemu. Ta im je činjenica uračunana u otegotnu okolnost, pogotovo zato "što su inkriminiranim činom izveli javnu sablazan, pošto su iste počinili u vrijeme boravka Njegova Veličanstva kralja u Zagrebu, kad su se osobito pristojno ponašati imali".⁷⁰ Olakotnom okolnošću suci su smatrali neporočnost 48 osuđenika, tj. uzeli su u obzir da oni još nikada nisu bili kažnjeni niti izvedeni na sud. Uz to su suci ocijenili da je olakotna okolnost za sve osuđenike priznanje čina.

Posebno su naveli i otegotne i olakotne okolnosti za Ivana i Vladimira Franka, Milana Dörwalda i Vladimira Vidrića, kao i već spomenute za S. Radića.⁷¹ Olakotna okolnost za I. Franka bilo je priznanje o sudjelovanju u spaljivanju mađarske zastave, a otegotna "stečaj dviju prestupakah" - tj. sudjelovanje u demonstracijama 14. i u spaljivanju mađarske zastave 16. listopada 1895.⁷² Kao otegotnu okolnost za Vladimira Franka suci su naveli "drzoviti način izvedenja inkriminiranog čina".⁷³ "Otegočujuća okolnost" po ocjeni sudaca za M. Dörwalda i V. Vidrića bila je činjenica "da su se kod izvedenja čina osobito izitali, i to prvi idući uz zastavu izvučenom sabljom, a drugi noseći istu, dočim je kod Milana Dörwalda u pogledu odmjerenja kazni uzeta u obzir nedužna obitelj".⁷⁴ Suci su posebno uzeli u obzir posljednju spomenutu grupu osuđenika, tj. "njihovu mladjahnu dob", pa su im snizili "kazan izpod najmanje mjere".⁷⁵

Nakon završena čitanja Presude predsjednik suda je uputio branitelje "na pravne liekove, koji se mogu proti proglašenoj osudi poduzeti" i naglasio da se mogu "odmah izjaviti ili kasnije, najdulje u roku od 8 dana". Branitelji su odmah odgovorili da će to učiniti u tijeku 3 dana.

⁶⁸ Nakon ovoga suđenja, a već je bio isključen sa Zagrebačkog sveučilišta, a zatim sa svih sveučilišta u austrijskom dijelu Carevine, S. Radić više nije mogao studirati ni u Pešti, a to je značilo - ni na jednom sveučilištu u Austro-Ugarskoj Monarhiji. V. Tomić je izgubio pravo studiranja na Zagrebačkom sveučilištu - "za uvijek". A Horvat i F. Papratović su "relegirani" na dva semestra, M. Vedriš i J. Belović na četiri, dok su M. Remetin i S. Predoević kažnjeni ukorom rektora (HDA, PRZV, 6 - 14 K. br. 4777/1895.). Nema arhivskih podataka kako su prošli ostali studenti, ali je poznato da su mnogi od osuđenih nastavili studije u Pragu ili u Beču, a tek neki u Zagrebu.

⁶⁹ Vidi o njima bilj. 31.

⁷⁰ Hrvatski đaci, 283.

⁷¹ Vidi tekst uz bilj. 48.

⁷² U Presudi je I. Frank bio oslobođen optužbe da je sudjelovao u skidanju mađarske zastave sa slavaluka pred Glavnim kolodvorom.

⁷³ Hrvatski đaci, 284.

⁷⁴ Isto. On je jedini bio oženjen i imao je dvoje djece.

⁷⁵ Isto. Vidi o njima naprijed u tekstu uz bilj. 49.

Tada se još javio za riječ dr. Josip Frank koji je u ime svojih sinova izjavio "da neće poduzeti nikakvih pravnih liekova, i da će oni kaznu odmah nastupiti". Branitelj dr. I. Ružić pokušao je, međutim, ishoditi od suda puštanje osuđenika na slobodu i zatražio da se do pravomoćnosti presude "dokine iztražni zatvor, jer ne samo da mu nije bilo razloga, nego ako se i misli, da ih je bilo, to je nestalo".⁷⁶ Odmah je intervenirao državni odvjetnik istaknuvši da o tome mora odlučiti "posebni senat", te naglasio da "Razlozi, koji opravdavaju iztražni zatvor, obstojali su i obстоје još danas".⁷⁷ Poslije tih riječi suci su se povukli na zasebno vijećanje i potvrdili tužiočevo mišljenje da o ukidanju zatvora i puštanju na slobodu ima odlučiti "posebni senat". Na kraju je tužilac T. pl. Kraljević ponovno uzeo riječ i naveo da je u osnovi zadovoljan Presudom, odnosno kaznama, ali da ulaže "priziv glede onih obtuženika, koji su odsudjeni ispod stavke (na 2 mjeseca), koju zakon propisuje. Zakon propisuje kazan od tri do šest mjeseci zatvora."⁷⁸

Nema podataka je li državni odvjetnik uložio priziv i jesu li branitelji pokrenuli zahtjeve za ublažavanje kazni. Prvi su osuđenici - njih 24-orica - već 22. studenog 1895. odvedeni na izdržavanje kazne u Bjelovar, u tamošnji zatvor koji je bio na brzinu pripremljen da primi osuđene studente. Ostali su, uz neke izuzetke, dolazili u isti zatvor tijekom zime 1895. na 1896. i ondje ostajali prema trajanju odmjerene kazne. Posljednji je napustio bjelovarski zatvor 16. svibnja 1896. S. Radić.

Tako je završilo suđenje i kažnjavanje pedesetorice zagrebačkih studenata optuženih i osuđenih zbog spaljivanja mađarske trobojnice u vrijeme boravka cara Franje Josipa u listopadu 1895. u glavnom gradu Hrvatske. Iako je na sudu utvrđeno da je spaljivanje mađarske trobojnice bilo studentski prosvjed koji nije izazvao u vrijeme kad se dogodio veću pozornost ni zagrebačke javnosti, to spaljivanje simbola mađarske dominacije u Hrvatskoj postalo je tek u sljedećim mjesecima i godinama događaj od prvorazredne političke važnosti ne samo u Hrvatskoj nego i u Monarhiji općenito. Dali su mu ga stroge kazne pedesetorici osuđenih studenata, praćenje osuđenika od strane vlasti nakon izlaska iz zatvora, a zatim i reagiranje režima kao i oporbe tijekom suđenja i nakon izlaska iz zatvora spomenute pedesetorice studenata.⁷⁹ Bila su to politička reagiranja koja bi valjalo posebno istražiti i obraditi.

Zusammenfassung

DER RICHTSPROZESS GEGEN DIE ZAGREBER STUDENTEN IM NOVEMBER 1895

Bosiljka Janjatović

In der Arbeit wird überwiegend auf Grund der Anklageschriften, der Mitschriften des Hauptprozesses und der Urteilsschrift der genannte Prozeß bearbeitet, wobei wir uns auf die

⁷⁶ Isto, 286.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ O tome više u: B. Janjatović, S. Radić, n. dj.

Literatur berufen. Für dreißig Angeklagte, meist Jura-Studenten wurden in Zagreb 11. bis 16. November 1895 vor Gericht gestellt, weil sie während des Aufenthalts von Kaiser Franz Joseph am 16. Oktober desselben Jahres auf dem Zagreber Hauptplatz unter dem Denkmal von Ban Josip Jelačić die ungarische Fahne verbrannt hatten. Die Studenten hatten dies als Zeichen der Empörung gegen die Madjarisierung und die ungarische Dominanz über Kroatien, insbesondere aber gegen die Herrschaft des damaligen kroatischen Banus, des Ungarn Khuen Héderváry, getan. Die Verwaltungsbehörden und die Zagreber Polizei hatten damit nicht gerechnet, aber sehr rasch reagiert und voreilig, noch bevor Anklage erhoben worden war, präjudiziert, daß es sich um eine "strafbare" Tat handle. So also wurde etwa zwanzig Tage nach dem Ereignis bei Gericht in Zagreb Anklage erhoben, und bald darauf auch die Hauptverhandlung bei Gericht abgehalten. Der Kläger und die Richter wollten Äußerungen politischer Meinungen der Verhafteten und Angeklagten unterbinden, natürlich auch ihrer Verteidiger, bekannter kroatischer Anwälte, wobei auf der Tat als strafbarer Handlung bestanden. In Übereinstimmung damit legten die Richter für fünfzig der Angeklagten strenge Strafen fest, insgesamt in einer Dauer von 12 Jahren und 3 Monaten. So verlieh der Gerichtsprozeß und die strenge Bestrafung der Angeklagten dem kurzen Protest der Studenten, der auf der Welle der Unzufriedenheit der Kroaten mit der Position Kroatiens innerhalb der Monarchie nach Zagreb gespült worden war, trotz gegenteiliger Absichten der Behörden eine tiefere politische Bedeutung. Außerdem waren und wurden in den darauf folgenden Jahren viele der Verurteilten wichtige im öffentlichen stehende Persönlichkeiten, Führer der wichtigsten kroatischen politischen Parteien, Literaten und Anwälte, so daß die Inbrandsetzung der ungarischen Fahne den Beginn des Wirkens einer neuen Generation der kroatischen Opposition anzeigte.

J U B I L A R N I
H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

posvećen je

prof. dr. Jaroslavu ŠIDAKU,

*njegovu osnivaču i glavnom uredniku
(1948 – 1985)*

IZDAVAČ: Društvo za hrvatsku povjesnicu

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS
Ivan KAMPUŠ
Ivica PRLENDER
Tomislav RAUKAR
Petar STRČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Društvo za hrvatsku povjesnicu
Zagreb, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet
Ul. Ivana Lučića 3

Cijena ovog broja iznosi 200 kuna

Izdanje časopisa sufinancira

Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

Mišljenjem Ministarstva kulture Republike Hrvatske br. 532-03-1/7-94-01 i 5320317-96-01
od 18. XI. 1994. i 1. III. 1996. časopis je oslobođen plaćanja poreza na promet.

Slog i prijelom na kompjutoru: DENONA, Garićgradska 6 – Zagreb

Tisak: KRATIS, Vrapčanska 15 – Zagreb, prosinac 1997.